

EPOCHÁLNA ILÚZIA A IDENTITA

Jozef Lysý

Univerzita Komenského v Bratislave

*„Je dobré uvedomiť si, že v Česku aj na Slovensku sa ľudia majú najlepšie,
ako sa mali za posledných tisíc rokov.
A že politické reprezentácie sú tu najlepšie, aké môžu byť.“*

Václav Cílek

Rok 1913. Narodil sa Dominik Tatarka, Gustáv Husák a môj otec. Boli založené dva národné mýty: v New Yorku vyšlo prvé číslo Vanity Fair a v Es-sene otvorili prvý prototyp supermarketu Aldi. Stalin bol v januári vo Viedni štyri týždne. Už nikdy Rusko neopustí na takú dlhú dobu, až o tridsať rokov nes-kôr odíde do Teheránu. Začiatkom roku je vo Viedni ešte Hitler a Tito. Prvýkrát bola syntetizovaná droga extáza. Oswald Spengler začal písať Zánik Západu. Jeho najpôvodnejší pocit je strach, strach zo žien akonáhle sa zoblečú. Keď sa rok predtým potopil Titanic, vidí v tom hlbokú symboliku. Freud dokončuje Totem a tabu a rozchádza sa s Jungom. 65 rokov je pri moci František Jozef, chce sa vyhnúť preventívnej vojne so Srbskom. Podľa čínskeho kalendára začal rok byvola. Umenie sa začalo tlačiť do abstrakcie. Kandinský, Delau-nay, Malevič, Mondrian. Marcel Duchamp chce prestať maľovať a napokon vymyslel ready-made. Kafka píše listy Felícii. Freud vymáha u správcu pozos-talosti po Mahlerovi náklady za spoločnú prechádzku so skladateľom... Lenin píše Maximovi Gorkému, že vojna medzi Rakúskom a Ruskom by bola veľmi prospešná pre revolúcie v Európe. V New Yorku je založený FED a americká vláda nemôže tlačiť nové peniaze. Toho roku bola zavedená daň z príjmu. Rai-ner Maria Rilke má nádchu. Robert Musil sa cíti byť povolaný napísať román storočia. Marcel Duchamp protestuje proti lenivosti koľajníc medzi dvoma prejazdmi vlakov. Majakovský v Simferopole deklamuje básne s jazdeckým bičíkom v ruke, miestne noviny sú znechutené. Valter Gropius obdivuje ame-rické skladiská a silá ako nový majestáť architektúry. Stravinský prvýkrát zbadá svoju milenkú Coco Chanel. Max Weber prichádza so súсловím „odkúzenie sveta“. V Nemecku schválili ius sanguinis, právo pôvodu, základ novouzna-ného práva na štátne občianstvo. Na konci roku 1913 vychádza kniha, ktorá sa volá 1913. Esej bilancuje stav prítomnosti, ktorá oplýva kultúrnymi hodnotami,

ale súčasne vidno povrchnosť más a nastupujúce otupenie. U Bertolda Brechta nevedia rozlíšiť poruchu srdcového rytmu od zúrivej hypochondrie. K výroku Václava Cílka uvedenému ako motto sa bude radno vrátiť v roku 2113...

Dvadsať storočie bolo plné otrasov, vlastne každý rok by sme mohli prejsť ako rokom narodenia Dominika Tatarku prešiel *Florian Illies*. Gestom slobody sa stala „vnútorná emigrácia“. Čírenie duchov, písanie v prvej osobe, nohami v oblakoch. Srdcom v strede. Obetovať pre predstavu pohodlie – táto donki-chotská poloha je Tatarkovi vlastná. Sám sa považuje za karpatského pastiera. Aký postup je najlepší pre pochopenie diela Dominika Tatarku? Je to hermeneutický kruh? A ako neprojektovať do skúmaného textu svoje očakávania? Výskum nielen Tatarkovho života sa deje dnes vo zvláštnej situácii: v literár-novedom výskume sa upustilo od textovej analýzy, prevláda skepsa voči historickým faktom i dátam, prevláda averzia voči „psychologizovaniu“. Ikonu stromu nahradila ikona „rhizomu“, plazivého koreňa bez stredu. Relativizácia negatívne zasahuje vieru, že svet možno konštituovať. Každé úsilie je podozri-vé, pocit priemernosti dominuje, mladá generácia sa ocitá v beznádejnej apatii. Tento trend je pre slovenskú kultúru a umenie neakceptovateľný a absolútne zničujúci. **Je to jasné a zreteľné.** Kniha o Tatarkovi prichádza s tromi ideami: Tatarka bol existencionalistom pred existencionalizmom, nebol ateista a nebol iba občan a nepatrí svojim dielom k postmoderne. To je dostatok dôvodov pokúsiť sa tematizovať fenomén identity, aj keď pôjde o jeden z najnepresnejších poj-mov, akým je disent. Sociologické zneistenie akoby potvrdzuje *Maningova* žiadosť o zmenu identity. Je to „technologicky“ možné, je to ale ešte prirodzené? Nie je to skôr rezignácia na spoločenskú zmenu? Ale o to väčšie náro-ky sú kladené v situácii prirodzeného stavu: *písať jedno a myslieť si iné...* Nemožno si nevšimnúť úzkosti hľadania Bátorovej a Tatarku. Dá sa obísť táto „náhoda“? Spisovateľ a vedec. A otázka viny pri najkritickejšom Tatarkovom texte k odsúdeniu a poprave Vlada Clementisa? Otáznik zostal. Veril alebo bol zmanipulovaný? Zostal pocit viny? Autorka verí v zmanipulovateľnosť. Ak by sme urobili myšlienkový experiment a využili Jaspersovu analýzu viny, potom z hľadiska politickej viny (o nej rozhoduje víťaz), bol Tatarka víťazom.

Pohyb Slovenska k národnej identite rámcujú slová Laca Novomeské-ho z 15. júna 1945: *slovenská povaha je už raz navždy zabezpečená*. Cesta k parlamentnej demokracii sa nestala učebnicovou, didaktickou procedúrou, ale zápasom. Rozdiel medzi Českom a Slovenskom dokumentuje na postoji k prirodzenému svetu u L. Vaculíka a D. Tatarku. V Čechách odkaz husitstva pripomína dnes skôr doc. Vostrá ako L. Vaculík. Husitské kompakťáty sú prvým európskym textom k tolerancii: *nespomínať zlo*. Aj o tomto je tradícia slobody pre všetkých a Tatarkovo úsilie o prebudenie čítania más a ich chuti pridať sa k slobodnému prejavu. Na Slovensku ale čiastočne chýbalo strategické mysle-

nie o skutočnosti. To je dôležitá veta prof. Bátorovej a pokus o odpoveď na rok 1968. Ale paradoxne kapitolu o vode možno dnes považovať za prejav politicky strategického myslenia. Je to voda, čo nás udrží nad vodou.

Výnimočný pokus o inverziu urobila prof. Bátorová v druhej kapitole *Stopy „autobiografie“ vo fikcii*. Dá sa plne súhlasiť s jej výkladom *Navrávačiek*. Kto môžeš pochopiť, pochop. Aj z politologického hľadiska je pointa viac ako zaujímavá. Moc je skrytá podľa Foucaulta v diskurze, nie v inštitúciách. Vedel autor *Navrávačiek*, že práve vtedy bol pri moci najbližšie? Asi áno. Navyše táto anarchická „foucaultiáda“ bola oficiálnym odporom proti režimu, ale paradoxne to bol práve diskurz, čo spoločnosť držal pokope, i keď Foucaultova archeológia vedenia má nielen archeologické trhliny. *Vyznaj sa, kto môžeš*. Hádám si stopy autobiografie vo fikcii, autenticitu, takú dôležitú pre disidentstvo a jeho odkaz pre spoločnosť, všimnú konečne aj sociológovia. To sa týka aj Tatarkovej reflexie spoločenskej situácie na Slovensku počas konsolidácie. Sme ľuďom, nie sme národom. Tatarka opisuje proces pozorovania, prenasledovania, izolácie a postihu. Je to totožné s opisom mašinérie, ako ju podal Foucault v diele *Dozerať a trestať*, podotýka Mária Bátorová. To bol dôsledok Benthamovho Panoptika, čo by ale povedal na dnešné Baumanovo Synoptikum Dominik Tatarka? Kľúčovým pojmom politického usporiadania je podľa Tatarku Obec Božia. Je to utópia spoločenského poriadku, vyslovená v čase nádejí na zmeny, neskôr sa premenila na skepsu. Spojená s jeho katolicizmom, citovou výchovou, vzťahom k matke, ale aj vzbúrou proti katolicizmu a telesnej hriechnosti až po zbavenie hriechnosti svojej sexuality. Bola to aj vzbura proti noci, proti ostrakizmu, tomu bájnemu vynálezu, ktorý evidujeme podnes. Ostrakizmus zbavuje spoločenského postavenia. Proti mašinérii Panoptika navrhuje Tatarka transparentnosť, verejné vystupovanie, radírovanie, ostrakizáciu, lebo lepšieho prostriedku niet. Dodajme, že to isté platí aj pre začínajúcu éru synoptika, Tatarka je tu dnes opäť aktuálny. Permanentný proces utvárania obce Božej vrcholí hyperbolou spoločenstva, po ktorom túžil. Občiansky princíp a apriórny súhlas vyššej inštancii... Povedzme to aktuálne, so zreteľom na dnešku: Európa sa znova vytvára v dráme aj Tatarkovho života, v konflikte zápasu o federáciu a demokraciu, je to presne o tom, čo zažívame aj teraz. Jeho generácia to má za sebou, našu to čaká... Je to o kolektívnej politickej identite, aj Mária Bátorová vie, že je to konklúzia pre dnešnú Európsku úniu. Filozof Erazim Kohak pri pohľade na Európu z výšin čistého rozumu oceňuje Tatarkovu reflexiu republiky ako obce obcí.

Josef Kroutvor ve svém eseji Potíže s dějinami říká o střední Evropě, že to jsou ploché nohy a kyselé zelí. Co je střední Evropa pro vás? Prof. Bátorovou citovaný Jiří Gruša jej hovorí střední Evropa. Nebo anglicky Guts of Europe. Pocházím z generace, která se pokusila termín střední Evropa obnovit – a ještě

*z exilu jsem podporoval samizdatový časopis Střední Evropa. Jako kulturní, geografický a historický mindrák – a nyní jako prostor čerstvého rozšíření Unie – hraje střední Evropa pořád roli. V politickém smyslu ale mizí. A našťástí jako Mitteleuropa, tedy koncept, který hledal, jak by místní národy mohly být integrovány pro případ německého vítězství, už je zapomenutá. Pro nás jako disidenty, a zejména pro Milana Kunder, bylo zadáním vysvětlit na Západě, že střední Evropa není ruská východní Evropa. Což se později ukázalo jako určitým způsobem rozumný akt. Žil jsem z toho ještě jako velvyslanec: když se mě ptali, co říkám Osterweiterung, čili rozšíření na východ, odpovídal jsem, že znám jenom Westverlängerung – prodloužený západ. To je dneska střední Evropa jako součást Evropské unie. Stali sme sa samostatne závislými štátmi podľa Grušu. Naša sila by mala byť v komunikovaní, preto nesúhlasím so Skinnerom, protestujem proti jeho výkladu úlohy štátu v súčasnosti: **kto bude platiť dlhy?** Československo totiž nemalo žiadne dlhy...*

Na slovenské univerzity sa vracia filozofia dejín. Filozofiou dejín sa potom vraciame k dejinám. To, že literárna historička to vidí, znamená byť v obraze. Aj byť, aj v obraze. Zakladateľa kybernetiky Norberta Wienera fascinoval sv. Augustín indeterminizmom. Aj Dominika Tatarku. Aj husitov pri rokovaní so Žigmundom?

Indeterminizmus, tento náhodný prvok, túto organickú neúplnosť, možno totiž bez prílišnej metafory chápať ako zlo: skôr ako negatívne zlo, než pozitívne zlo manicheistov. Wiener je ďalej precíznejší: Vedec, ktorý vždy pracuje tak, aby odhalil poriadok a usporiadanosť vesmíru, zvädza takto najťažší zápas so svojim nepriateľom – s dezorganizáciou. Je to diabol manicheizmu, alebo diabol v poňatí sv. Augustína? Je to sila, ktorá sa stavia proti poriadku, alebo je to jednoducho neprítomnosť poriadku samotného? Rozdiel v poňatí medzi týmito dvoma druhmi démonov sa prejaví v taktike, ktorú proti nim použijeme. Diabol manicheizmu je protivník, ktorý ako každý protivník, je odhodlaný zvíťaziť a používa pre to, akýkoľvek úskok. Tento diabol bude vždy utajovať svoje strategické plány, zamerané na vyvolanie chaosu. Akonáhle sa ukáže, že ich začíname odhaľovať, zmení ich, aby nás nechal tápať v tmách. Naproti tomu diabol sv. Augustína nie je sám o sebe žiadnou silou, ale je len mierou našej vlastnej slabosti. Môže sa stať, že k odhaleniu jeho strategických plánov, budú potrebné naše schopnosti, ale akonáhle sme ich už raz odhalili, ako náhle sme diabla raz vymietli, nezmení už úmyselne svoje plány, ktoré sa týkajú vecí, ktoré už boli rozhodnuté, aby nás miatol. Diabol manicheizmu hrá s nami poker, a pohotovo klame, Úmyslom, ako ukázal von Neumann v Teórii hier, nie je iba dosiahnuť vieru klamstvom, ale zamedziť protivníkovi, aby vyhral na základe istoty, že sa nebude klamať. V porovnaní s touto rafinovanou zlomyseľnosťou manicheistického diabla je diabol sv. Augustína hlúpy. S týmto diablom hráme

síce ťažkú hru, ale môžeme ho premôcť naším rozumom tak dôkladne, ako keby sme ho pokropili svätenou vodou. (Wiener, s. 46 – 47)

Očarúva ma vnútorná logika výkladu prof. Bátorovej: diskurz, ostrakizmus, autor... Teoretický diskurz o vzťahu autor – text – čitateľ – interpret. Najmä jej volanie po návrate autora. To by bol krok k autenticite, doslova k obnove, vynájdeniu originality, nemalo by to byť však posunuté k nutkaniu po originalite, čo avantgardu položilo na kolená. Záver prof. Bátorovej k Tatarkovi je taký, že autor Tatarka svojím umeleckým založením patrí k literárnej moderne. Je to výrazná autorská osobnosť so znakmi moderny, ktorá vstúpila do postmoderného kultúrno-politického diskurzu súčasnosti.

Literárny historik a sociológ moderny tu našli svoju parketu. Prinajmenšom od začiatku sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia našej civilizácii dochádza palivo, trpíme na jeho nedostatok. Po ropných krízach sa znenazdajky objavuje plynová, finančná a hospodárska. Po veľkých nádejach spájaných so vstupom do postindustriálnej spoločnosti, ďalšej méty pokroku, postmoderného raja, sme sa ocitli naopak vo svete neistôt.

Žijeme v časoch o ktorých platí, že v globalizovanej mocenskej hre mobilného kapitálu, štátov a sociálnych hnutí sú rušené a prepisované národno-medzinárodné formy a pravidlá legitímneho panstva. Je to zmena porovnateľná s nástupom moderny, ktorá dokázala prelomiť väzby s tradičnou spoločnosťou.

Rozdiel je iba v tom, že vtedy sa do ťažkostí dostávali inštitúcie tradičnej spoločnosti a dnes sa v nej ocitajú inštitúcie modernej spoločnosti. Sme svedkami podobného vzostupu individualizmu a podobnej erózie inštitúcií ako pred dvesto rokmi. Sme svedkami oslabovania štátu a straty významu verejného sektora. Súčasnosť sa prezentuje ako kríza verejných autorít. Ešte v ére prvej ropnej krízy bola autoritou spoločnosť, ale na konci dvadsiateho storočia guru znalostnej spoločnosti P. Drucker odmieta *spásu prostredníctvom spoločnosti*. Potom odvolávať sa na verdikt spoločnosti nemá zmysel, i keď to bola posledná autorita, ktorú bolo ucho moderného človeka ochotné počúvať.

Žijeme vo veku diskontinuity alebo v dobe veľkého prelomu (D. Třeštík), možno ešte väčšieho, než bol nástup novej doby, povedzme osvietenstva, tentoraz sa však hrá už naostro. V Európe v súčasnosti prebieha veľmi podnetná diskusia o jej počiatkoch v moderne a, samozrejme, o jej súčasnosti. Diskusia o obmedzení štátnej suverenity sa totiž nedotýka iba problému delegovania istých právomocí na vyšší subjekt. V každom prípade sa však ukazuje, že tému o ideovom smerovaní Európy príliš zaťažuje jej ekonomická a technokratická dimenzia. Pritom už jeden zo zakladateľov európskej integrácie, tvorca dohôd o porúrskej oceli a uhlí, Jean Monnet by začal znova, ale tentoraz už nie od hospodárstva, ale od kultúry. Keďže sa tak nestalo, budeme sa musieť k otázkam našej i európskej identity vracieť. A to nie práve za najprihodnejších okolností.

Tlak globalizácie sa ukazuje ako podstatný a je koniec koncov jedno, či sa bude odohrávať v uni- alebo multipolárnej verzii.

Niektorí harvardskí ekonómovia varujú pred uviaznutím v bludnom kruhu individuálnych požiadaviek a potom spoločenská dezorganizácia a boje nás privedú do nového stredoveku, do predmoderných pomerov, nejakej formy neofeudalizmu, do spoločenstva mocných patrónov, či ešte ďalej do komunity rovných, ktorí sa budú navzájom chrániť v situácii, keď to zmodernizovaná spoločnosť nedokáže. Je možné pokračovať ďalej a ukázať, ako prebieha život v dnešných svetových megapolách.

Spoločným menovateľom diskusií o „dnešnej situácii“ je nástup neurčitosti. K jej víťazstvu prispela dekolonizácia po druhej svetovej vojne a s tým súvisiaca skúsenosť s multikulturalizmom. Neurčitosť či neistoty zväčšujú pochybnosti, prestali sme si byť istí v odpovediach na našu situáciu. Jednoducho iba fungujeme. Psychologické hľadisko to iba potvrdzuje. Dnešnú podobu neurčitosti rozhodujúco určuje pohyb finančného kapitálu, ako novej podoby pohybu organizovanej modernity. Neurčitosť, ktorú žijeme, ovplyvňuje triedna štruktúra, pomer výrobných síl a výrobných vzťahov. Nie sú to ostrovy pozitívnej deviácie, ale je to extrémizmus, ktorým sa tento pomer prejavuje. Sociológovia, ktorí rezignovali na všeobecno, sú zmätení. Až všeobecná kríza v spoločnosti, ktorej sme svedkami, nás vracia do reality. Nové a novšie podoby technologických inovácií paradoxne neurčitosť a neistoty iba potvrdzujú a inak to vlastne ani nemôže byť, keďže všeobecno a neurčitosť splynuli. Ocitli sme sa vo svete revolúcie vedľajších dôsledkov modernity. Intuícia prof. Bátorovej je tu presná, obidve polohy modernity, jej začiatok i dnešok, spája Cervantes. Literárny historik nemôže nebyť politicky mysliacim. Jeden z mála filozofov, ktorý sa dnes dajú čítať, Martin Heidegger v analýze, ktorá dodnes nestratila na závažnosti, predniesol vo Freiburgu cyklus prednášok na tému *Základy novovekého obrazu sveta*. Podľa Martina Heideggera je týmto základom novoveká metafyzika v podobe, akú jej vtlačil Descartes, keď založil ľudské poznanie na človeku samotnom. Človek sa stáva absolútnym, teda v sebe samom spočívajúcim základe pravdy v zmysle istoty. Modernú dobu charakterizuje Heidegger piatimi základnými javmi: vzniká nové poňatie vedy; nebývalo sa rozvíja technika; umenie sa dostáva do zorného poľa estetiky a stáva sa výrazom ľudského života a predmetom zážitku; ľudské konanie sa chápe a uskutočňuje ako kultúra; dochádza k odbožšteniu, čo je stav nerozhodnosti, pokiaľ ide o Boha a bohov. Novoveká veda sa stáva výskumom. Tatarka sa svojou angažovanosťou vo svete dotkol všetkých týchto charakteristík, ale vďaka úsiliu prof. Bátorovej sa stáva „predmetom“ výskumu. Ospravedlňujem sa za termín „predmet“. Interpretácie, dúfajme budú pokračovať. Tatarkovo životné úsilie je byť v obraze, ak využijeme Heideggera. Rovnako ako úsilie profesorky Bátorovej.

Literatúra

- BÁTOROVÁ, M.: *Dominik Tatarka slovenský Don Quijote*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2012. 304 s.
- HABERMAS, J.: *K ustavení Evropy*. Praha : Filosofia, 2013. 270 s.
- HEIDEGGER, M.: *Věk obrazu světa*. Praha : Oikoymenh, 2013. 63 s.
- JASPERS, K.: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Praha : Mladá fronta, 1969. 90 s.
- TŘEŠTÍK, D.: *Mysliťi dějiny*. Praha : Paseka, 1999. 222 s.
- WIENER, N.: *Kybernetika a společnost*. Praha 1963. 216 s.

doc. PhDr Jozef Lysý, CSc.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského
v Bratislave
Račianska 59, 813 34 Bratislava
lys@fedu.uniba.sk